

„Ide többé vissza nem jönnek...”

Holokausz Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben

Magyarország északkeleti térsége földrajzi fekvése miatt a zsidók betelepülésének egyik fontos helyszíne volt. A főként Galíciából és a cseh–morva területről érkező zsidók már a szabad letelepedés jogát biztosító 1840. évi XXIX. törvény megszületése előtt népes hitközségeket alapítottak itt. Szabolcs megye főrab-bija, az 1751-ben született Taub Eizik Izsák csodarabbiként vonult be a zsidók történetébe. Sírja Nagykállóban ma is jeles zarándokhely. Mátészalkán a „lengyel” zsidóknak külön városrés-zük volt. (A világhírű színész, Tony Curtis szülei ebben a városrészben éltek.) A régió történelmi vármegyéiben élő zsidók száma 1840 és 1940 között mindig meghaladta az országos átlagot.

Táborok 1944 előtt

Csehszlovákia felosztása (1938), majd Lengyelország német megszállása (1939) után a menekülő zsidók egy ré-

sze itt remélt védelmet. De menekültek ide zsidók a németek által elfoglalt uk-rán területekről is.

A hontalan, állampolgársággal nem rendelkezők szemmel tartására Szat-márnémetiben állítottak fel internáló-tábort. 1941. július 17. és augusztus 15. között sokakat ebből a táborból is deportáltak. Kőrösmezőn keresztül Kamenyec-Podolszkijba szállították és a németek kivégezték őket.*

A történelmi vármegyék Trianon után Magyarországnál maradt területei az Erdélyből és Kárpátaljáról az 1920–40 között illegálisan áttelepült magyarok célállomásai voltak. Őket mint megbízhatatlanokat internálták, és csak a területek visszacsatolása után (1940), a származásra vonatkozó ada-tok ellenőrzésével engedték szabadon. Ilyen tábor működött Szabolcs megyé-ben a Nyírtelek községhez tartozó Var-júlapos nevű tanyán, a Dessewffy-uradalom egyik majorsági központjá-ban. Az 1939 februárjában felállított tábor története, mint cseppben a ten-ger, tükrözi az ország sorsát. A tábor első lakói az Erdélyből és Kárpátaljáról átszökött magyarok voltak. Kárpátalja megszállása után (1939. március 15.) ide hurcolták a visszacsatolást ellenző SZICS-gárdisták egy részét. 1939 októ-berétől 1940 márciusáig azután a tábor lengyel menekülteknek adott otthont. 1944-ben a tábort újra megnyitották, április 16-án itt állították fel a trianoni határokon belüli első zsidó gyűjtőtá-bort. (A gettózás megkezdésekor ugyanis az ún. „megbízhatatlan” zsidókat külön-válogatták, őket nem a gettókba, ha-nem egyenesen a csendőrök által őrzött gyűjtőtáborba vitték, majd innen deportálták.) A gettózás megkezdése

A fakereskedő Lazarovits család. Tokaj, 1930-as évek

* Vö. Majsai Tamás: A Kamenyec-Podolszkij-i deportálás. História, 1994/7. szám! (A szerk.)

után Mátészalkán is felállítottak egy ilyen gyűjtőtábor a Szatmár megyében összefogott megbízhatatlanok részére.

Akcio indul...

„Őrizetbe vétel előtt a zsidók felszólítandók pénzüik, ékszereik stb. egyéb értékeik előadására. Közölni kell velük, hogy IDE TÖBBÉ VISSZA NEM JÖNNEK, így ha valamit el is rejtettek, úgy vegyék elő és adják át.” Többek között ezeket a szavakat tartalmazta az az akcióterv, amelyik április 16-án reggel 5 órában jelölte meg a zsidók gettóba hurcolásának kezdetét. Igaz, a gettósítást elrendelő 1610/1944. M. E. sz. rendelet csak április 28-án lépett hatályba, amikor Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben már minden zsidó gettóban vagy gyűjtőtáborban élt. A sietséget a front közelségével indokolták, és Északkelet-Magyarországot, valamint Kárpátalja területét hadműveleti zónává nyilvánították.

A terület („első zóna”) a Kassai VIII. Csendőrkerület Parancsnoksága alá tartozott. A parancsnokság a zsidók összefogását soha nem a helyi, hanem a távolabbi körzetekből idevezényelt, létszámban megerősített szakaszokkal, őrsökkel végeztette el.

Az alispán április 13-án kelt „szigorúan bizalmasan kezelendő” utasítására a főszolgabírók, polgármesterek gondoskodtak a gettók és gyűjtőtáborok kijelöléséről. Gettót állítottak fel Nyíregyházán, Kisvárdán, Mátészalkán, Nagybányán, Szatmárnémetiben, Beregszászon és Munkácson. Parancsot kaptak arra is, hogy a zsidó hitközségek közreműködésével Nyíregyházán és Munkácson kiegészítő ideiglenes kórházakat létesítsenek.

Április 16-án, hajnali 5 órakor az akció elindult. Elsőként a város környéki települések zsidóságát verte fel a csendőrök puskatusa. Tizenöt percet kaptak, hogy élelmet és ruhaneműt vegyenek magukhoz. Ez idő alatt is folyamatosan zaklatták őket az ékszerek, aranytárgyak beszállítása miatt. Ha a településen volt zsidó közösségi épület, oda kísérték őket, ha nem, akkor a legközelebbi ilyen településre. Gyalog, zárt sorokban, csendőr-

Zsidó cipőüzlet és katolikus plébánia egy épületben. Nyíregyháza, 1910 körül

kísérettel mentek. A szekerekre csak a magatehetetlen betegeket, öregeket engedték felszállni. A közösségi épületekből a legtöbb embert még aznap útnak indították a kijelölt gettókba. Nyíregyházára 36 környéki településről szállították be a zsidókat. A gettó létszáma már az első nap meghaladta a háromezer főt, majd az ezt követő napokban folyamatosan emelkedett. Április 23-án a nyíregyházi zsidókat is betelerelték a gettóba, ekkor a létszám már 17 580 fő volt.

A gettókat csak átmeneti táboroknak szánták. A terv szerint innen ún. bevagonírozási központokba kellett szállítani a zsidókat. Ezek tulajdonképpen már gyűjtőtáborok, ahol az életfeltételek még embertelenebbek voltak.

A deportálás végrehajtása azonban mindenütt alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz. Kisvárdán egyenesen a gettóból kísérték az embereket a vasút-

állomásra. Az első csoport május 29-én indult, a második 31-én. „Először a Csillag utca és a Posta utca közötti részt deportálták. Váratlanul kapták a parancsot, hogy induljanak. Gyalog menetben vitték őket a Kisállomás felé, és ott betelerelték őket Schwarc fakereskedő udvarába. A vasúti sínek egészen az ő raktáráig vezettek. A nagy udvaron már bent álltak a vagonok. Minden vagon előtt egy tábori csendőr állt gépfegyverrel. Kb. 40 csendőr vigyázott 3500 emberre.”

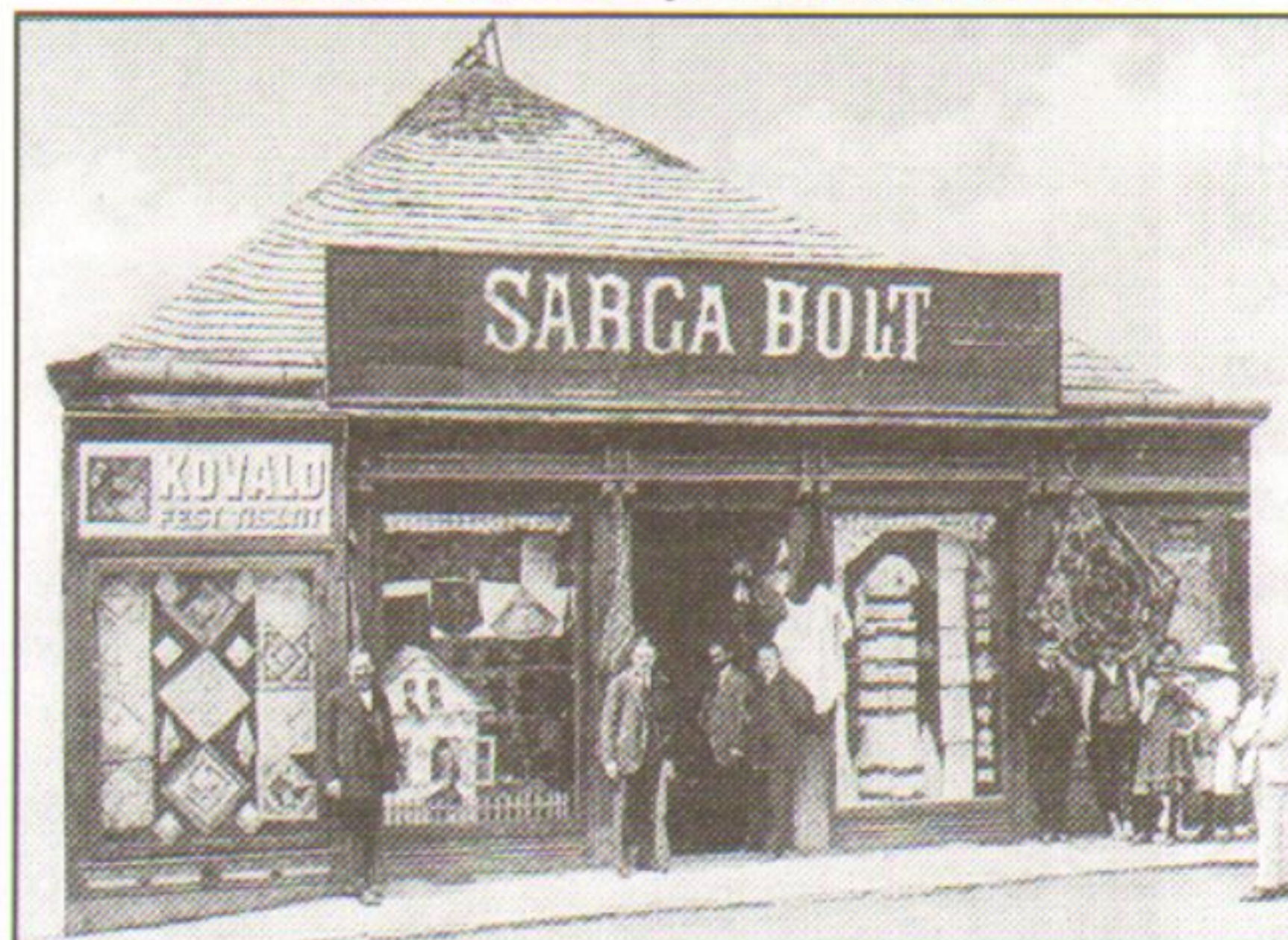
A németek közreműködésével

Az azonban még a helyi sajátosságokkal sem magyarázható, hogy néhány településen a zsidókat már április 8-án (!) a közösségi házakba zárták. Ez történt a kisvárdai és a baktalórántházi járás néhány településén, ahonnan aztán a családokat április 16-án kísérték be a kisvárdai gettóba.

A német Különleges Bevetési Osztag (SEK) parancsnokai és magyar partnerei május 8-án és 9-én Munkácson kétnapos értekezletet tartottak. Mivel a zsidók összefogása május 3-án Észak-Erdélyben is megkezdődött,* arról kellett tehát határozni, hogy mikor, milyen ütemezésben történjen a két zónában összefogott közel 300 ezer ember deportálása. Az Endre László vezetésével

* Tibori Szabó Zoltán: Kettős kisebbségben c. cikkével a 39–43. oldalon! (A szerk.)

A Klein család szatócsholtja. Kisvárdá, 1900-as évek

tartott értekezleten a deportálásról titkos utasítás született: „a zsidók elszállítása május 14-én veszi kezdetét. Kivételt képeznek a külföldi állampolgárságú zsidók, és pedig az angol, amerikai, lengyel, cseh, román, bolgár, szlovák, finn, svájci, svéd, spanyol, portugál és török állampolgárok, akik előzetesen eltávolítandók [...] hogy ne lássák a többiek elszállítását. 110 szerelvény szállítja a zsidókat Kassa állomásra, ahol is a német rendőrség veszi át a szállítmányokat. Jelzés: német munkásköltöztetés. A szerelvény 3000 főt szállít. Áll 45 kocsiból [...] és 2 C kocsiból elől, hátul az őrségnek. Polgármesteri kötelesség: 2 napi élelemmel ellátni a szállítandókat. Személyenként 40 dkg az útravaló. Ezt meghaladó mennyiségű élelem elvitele tilos! [...] minden kocsiban álljon rendelkezésre vödör fedővel (WC céljára). És minden kocsiban legyen ivóvíz tárolására alkalmas kanna is. A transzport átadása és átvétele Kassán történik. Névsort olvasni tilos!”

A gettóban

Általában azt a városrészt jelölték ki gettóknak, amelyekben a legtöbb zsidó tulajdonban lévő lakóház volt, és viszonylag könnyen el lehetett zárni a többi városrésztől. Ilyen gettók voltak Mátészalkán, Kisvárdán és Nyíregyházán. Munkácson és Beregszászon egy-egy téglagyárat és a közeli majorságot jelölték ki gettóknak. Mindenütt hihetetlenül nagy volt a zsúfoltság. Nyíregyházán például mintegy 150 lakóházba és a házakhoz tartozó udvari épületbe közel 18 ezer embert zártak össze. Volt olyan ház, amelyben 189-en (!) „laktak”.

Minden gettóban tejhatalmú SS-felügyelője volt, akinek a csendőrség vakon engedelmeskedett. Dr. Siegfried Seidl a nyíregyházi, Ernst Girzick a mátészalkai gettó ura volt. A csendőrök bármikor bárhová beléphetek és a foglyokkal mindent megtehettek. Gyakori volt a verés és a kínzás az eldugott értékek beszolgáltatásának kikényszerítésére. A „pénzverdében”, ahogyan a gettólakók az örök szobáját nevezték, több embert halálra kínoztak. Így veszítette életét Németi Sándor, a nyíregyházi ortodox hitközség elnöke. A város tudós főrabiját, a 80 esztendőes Bernstein Bélát a bevagoní-

rozáskor verték meg úgy, hogy pár nap múlva belehalt.

A kisvárdai gettóban 6935 fő volt. A város környéki települések zsidóságát a zsinagóga udvarán zsúfolták össze.

A foglyok közül egyesek a munkaszolgálat segítségével próbáltak kikerülni a gettóból. Május 11-én a vásárosnaményi jegyző 11 behívójegyet küldött a beregszászi gettóba. A névre szóló behívójegyek a XII. honvéd zászlóalj parancsnokától érkeztek, és célt értek. Arra is van azonban példa, hogy a kisvárdai gettóból a szabályos munkaszolgálatos behívójegy ellenére sem engedték ki az érintetteket. (A munkaszolgálatos múlt egyébként nem mentesített a gettósítás alól.)

Május 1-jén 71 fő fordult kérelemmel Nyíregyháza polgármesteréhez, vitéz Nyíregyházi (Szohor) Pálhoz. Levelükben a legnagyobb alázattal azt kérték, vegye figyelembe munkaszolgálatos múltjukat, mely bizonyítja hűségüket a nemzettel szemben. „Nagyon sokan mentünk el a keleti arcvonalra és mindössze csak hetvenegyen tértünk vissza Nyíregyházára. Részint magyar, részint német parancsnokság alatt teljesítettünk munkaszolgálatot és a birtokunkban lévő, kívánságra bármikor felmutatható egyéni elismeréseken kívül magas

katonai parancsnokok napi parancsokban is megemlékeztek rólunk és munkánkról. Mindannyian legalább 12 hónapot töltöttünk hadműveleti területen, de sokan közülünk tizenharc, illetve huszonnégy hónapot töltöttek ott. Átküzdöttük magunkat két orosz tél viszontagságain és a front összes nehézségén. Többször fenyegetett bennünket a fogságba esés veszélye, de mi fáradtan és fagyott végtagokkal átverekedtük magunkat, mert vonzott bennünket a haza és az otthon, éreztük a tett eskü kötelező erejét. Helytálltunk és úgy gondoljuk, hogy ezzel mindennél jobban bizonyítottuk hűségünket nemzetünkkel szemben.” A polgármester még válaszra sem méltatta a szerencsétleneket!

A gyűjtőtáborokban: depresszió, betegségek

A gettóbeli szenvedések, megpróbáltatások a bevagonírozási központokban, a gyűjtőtáborokban folytatódtak. Azon túl, hogy itt az életkörülmények lényegesen rosszabbak voltak, mint a gettóban, a fogva tartottak számára az is súlyos terhet jelentett, hogy el kellett hagyni a várost, az ismerős utcákat, tereket. El kellett hagyni az embereket, akiknek egy része közönyösen szemlélte sorsukat, egy része hangos szóval

Az egykor legendás zsidóközpontnak számító Mád temetője

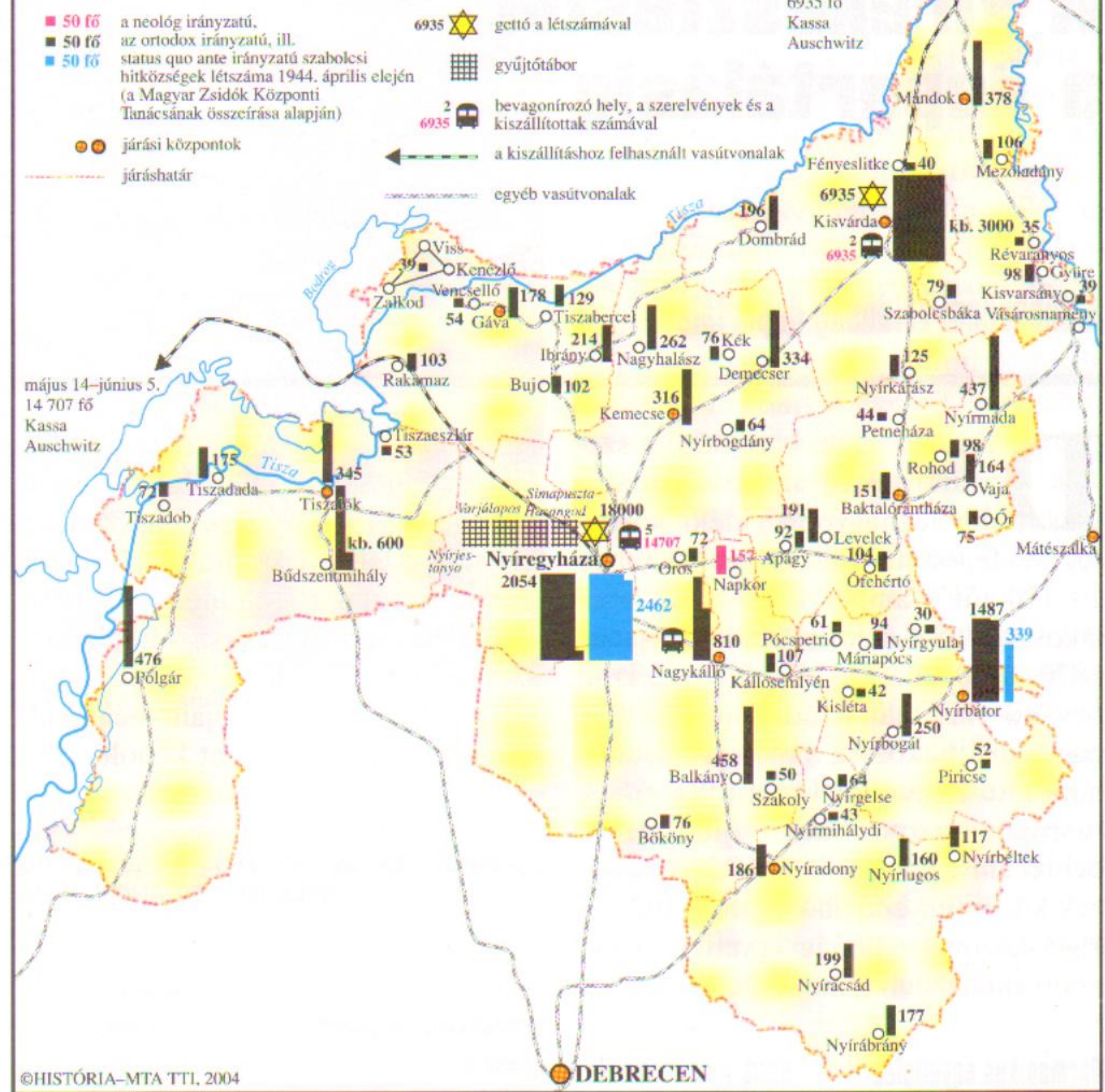
ünnepelte távozásukat, de olyanok is akadtak, akik őszintén megsiratták őket. A gyűjtőtáborokban magukra maradtak, körülöttük csak az örök és a sivár környezet volt. Sokan depressziósak, majd öngyilkosok lettek. (Kimutatható, hogy a gyűjtőtáborokban jóval több volt a halálesetek száma, mint a gettókban.)

Az első csoportok kitelepítését május 5-én kezdték meg, és tíz nap alatt kiürítették a nyíregyházi gettót. A kijelölt gyűjtőtáborok egyáltalán nem voltak felkészítve ekkora tömeg befogadására. Simapusztán a tábor kerítését is a foglyokkal készítették el. A hatalmas uradalmi pajtákba 500-600 embert zártak össze. Még alomszalma sem jutott mindenkinek. A tisztálkodásra csak a deportálás előtti napokban építettek ki egy vízvezetékrendszert. Ilyen higiénés körülmények között néhány nap múlva kitört a tífuszjárvány, és az éhezés miatt legyengült foglyok sorra megbetegedtek. Az első megbetegedéseket követően a városi tiszt főorvos tetvetlenítést rendelt el a gyűjtőtáborokban. A május 16-án kelt jelentésében arról számol be, hogy 2796 fogolynál találtak fej- vagy ruhatetűt, ami a fertőzés fő forrása.

A deportálásig a fogva tartottak egészségügyi ellátására a város az egyik zsinagógában és a szomszédságában lévő izraelita iskolában szükségkórházat létesített. A kórházban a szolgáltató zsidó orvosok látták el.

Az embertelen körülményeket fokozták a csendőrök és csendőrnymozók kegyetlenkedései. T. J. csendőrnymozó feladata az volt, hogy megfigyeléseket és nyomozásokat végezzen a fogva tartottak között, főként az értékek beszolgáltatására vonatkozóan. 1946. május 18-án a Nyíregyházi Népbíróság életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. A tárgyaláson a túlélő tanúk a következőkkel vádolták: „A harangodi gyűjtőtáborban összehívatta a tábor lakóit, kijelentette előttük, hogy mindenki úgy végezze a dolgát, ahogy ő parancsolja, mert különben itt dögöltek meg, büdös, kommunista zsidók. Egyik alkalommal a korra és nemre való tekintet nélkül összetért emberekkel fegyelmező gyakorlatokat tartott. Más alkalommal a náluk lévő pénz, ékszer és egyéb értékek után kutatva [...] a gyanú-

SZABOLCS VÁRMEGYE, 1944

sakat az őrszobára kísérte és ott ütések, verések között vallatta. E vallatás közben egy fiatalasszonyt, akinek 15 hónapos gyermeke volt, gumibottal vertek össze a vádlott és csendőrei.”

„Zsidómentes” vármegyék

A gyűjtőtáborok kiürítése, a deportálás Szabolcs megyében május 14-én kezdődött. Ekkor a legsúlyfoltabb gyűjtőtáborból, Nyírjes tanyáról indítottak útnak egy csapatot, az úticél Kassán keresztül Auschwitz II. Birkenau volt. Május 20-án Harangodról és Simapusztáról vittek embereket, ekkor a harangodi tábort ki is ürítették. Május 22-én és 24-én ismét Simapuszta következett, majd 26-án és június 4-én a nyírjesi tábor. Már május 2-án ide hozták a varjúláposi tábor foglyait is, akiket szintén innen deportálták.

A bevagonírozás részben a nyíregyházi, részben a nagykállói vasútállomáson történt. A csoportokat gyalog indították útnak, csak a betegek és a mozgásképtelen foglyok részére biztosítottak kirendelt (forspontos) fogatokat.

Az igénybe vett fogatok költségelszámolása hiánytalanul megmaradt a városi iratok között. Egy fuvar ára 6 pengő 40 fillér volt. Azt is tudjuk, hogy „az elszállításra kerülő zsidók részére Lakner Béla sütődéje 15 700 db 6280 kg súlyú kenyeret süttött meg és ehhez a kenyérhez 4674 kg lisztet használt fel”.

Történelmi vármegyéink: Szabolcs, Szatmár és Bereg június 5-re „zsidómentes” vármegyék lettek. Legkorábban a két munkácsi gettóból szállították el a zsidókat, a legkésőbbben, június 5-én Mátészalkáról és Nagybányáról.

Elárvultak a gettók, elcsendesedtek az iskolák. Szabolcsban 1939-ben még 15 izraelita elemi népiskola volt. Csillogó szemű, tudásra éhes gyermekek tervezték, álmodták itt a jövőt. Piciny lelkükben a reménység ezer sugarával fordultak a világ felé, mert elhitték a nagykállói Szent Egylet (Chevra Kadisa) verses prózában íródott alapító levelének gondolatait:

„Mi az ember hivatása?

Jót tenni, amíg van hatása,
hisz az ember Isten mása...”

NAGY FERENC